

บทที่ 2

คติความเชื่อในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยา

จากหลักฐานด้านเอกสาร

ภาพรวมของศาสนาฮินดูในดินแดนไทยก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา

บทบาทและความสำคัญของศาสนาฮินดูที่มีต่อดินแดนไทยในปัจจุบัน ปรากฏทั้งหลักฐานด้านเอกสารและโบราณคดี สำหรับหลักฐานที่เก่าที่สุดเท่าที่มีการค้นพบและศึกษา คือ “จารึกหุบเขาช่องคอย” พบที่จังหวัดนครศรีธรรมราช กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 เนื้อความของจารึกเกี่ยวกับการเคารพบูชาพระศิวะ และผลที่ได้รับต่อบุคคลที่สรวเสริญพระองค์¹ และประติมากรรมสลักหินรูปพระวิษณุ ที่นิยมเรียกว่า “พระวิษณุแบบทรงสังข์ที่พระโศณ” จากวัดศาลาทั้ง อ. ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นรูปพระวิษณุที่เก่าที่สุดในประเทศไทย² กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 – 10³ แต่จากลวดลายบนกิริฏมังกู (kirīṭamukuta) มีลักษณะใกล้เคียงกับที่พบในศิลปะคุปตะซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ดังนั้นรูปพระวิษณุจากวัดศาลาทั้ง จึงไม่น่าจะมีอายุที่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 11 ได้⁴ หลักฐานทั้งสองอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันมีการรับเอาคติความเชื่อตามศาสนาฮินดูมาจากต้นแบบมาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา และมีแหล่งสำคัญอยู่ที่คาบสมุทรมลายู

หากพิจารณาจากหลักฐานด้านโบราณคดี ความสำคัญของศาสนาฮินดูยังคงปรากฏอย่างต่อเนื่องในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เพราะได้พบการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าฮินดูเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะรูปพระวิษณุประทับยืนมี 4 กร บริเวณคาบสมุทรมลายูได้ เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี, เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ รวมทั้งเมืองอู่ทอง ก็พบหลักฐานศิลปกรรมใน

¹ จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, 2529), 48-55.

² Stanley J. O' Connor, *Hindu Gods of Peninsular Siam* (Ascona : Artibus Asiae, 1972), 39.

³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 11.

⁴ ดูใน เอกสุตา สิงห์ลำพอง, “การวิเคราะห์กลุ่มประติมากรรมพระวิษณุสวมหมวกทรงกระบอกจากที่พบในภาคใต้ของประเทศไทย,” รายงานประกอบรายวิชา 317 274 การศึกษาโดยเสรีในแขนงวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546, 37-39. (จัดสำเนา)

ศาสนาฮินดูร่วมกับพุทธศาสนาเช่นกัน⁵ อย่างไรก็ตาม หลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ความนิยมในการสร้างงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดูเริ่มลดน้อยลง มาพบหลักฐานเด่นชัดอีกครั้งในสมัยสุโขทัย รัชกาลพญาลิไทย (พ.ศ. 1890 - 1911) มีการประดิษฐานรูปพระมหากษัตริย์ พระวิษณุในหอนาถาลิไทยที่เมืองพิษณุโลกในป่ามะม่วง⁶ โดยพบทั้งหลักฐานด้านศิลปกรรมและกลุ่มประติมากรรมสำริดรูปเทพเจ้าฮินดู

ในขณะที่ราชธานีกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสถาปนาขึ้นภายหลังกรุงสุโขทัยเมื่อปีพ.ศ. 1893 บนรากฐานอารยธรรมเขมรที่แพร่หลายเข้ามาในภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 และรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ได้ปรากฏหลักฐานทั้งทางด้านเอกสารและโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการอุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ก็พบร่องรอยของคติความเชื่อเนื่องในศาสนาฮินดูอยู่ในหลักฐานด้านเอกสารเช่นกัน โดยปรากฏทั้งในเอกสารประเภทพงศาวดาร และวรรณกรรม ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในส่วนต่อไป

หลักฐานด้านเอกสารสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดู

1. พงศาวดาร

พงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งข้อมูลการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ที่สำคัญ มีทั้งที่เป็นเอกสารซึ่งเขียนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) และที่ชำระขึ้นในสมัยหลัง คือ สมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทน์มาศ (เจิม), พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น

สำหรับความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา คงมีมาตั้งแต่เมื่อสมัยแรกสร้างกรุง ดังที่ปรากฏความในพงศาวดารว่า “ศุภมัสดุ ศักราช 712 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 1893) วันศุกร์เดือน 5 ขึ้น 6 ค่ำ เพลา 3 นาฬิกา 9 บาท สถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา ชีพพรหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบบาตร ได้สังข์ทักษิณาวัตรได้ต้นหมันใบหนึ่ง...และพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ

⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 82-84.

⁶ ประชุมศิลปากรภาคที่ 1: จารึกกรุงสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), 50-56.

เข้ามาเสวยราชสมบัติ ชีพพรหมณเฑียรพระนามชื่อ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาหาดีลกภพพรัตนราชธานีบุรีรมย์...”⁷

ข้อความที่ระบุในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ และพิธีกรรม ตลอดจนความเชื่อตามอย่างศาสนาพราหมณ์ เป็นไปเพื่อส่งเสริมพระบรมเดชานุภาพ และสิทธิธรรมในการขึ้นปกครองบ้านเมือง ในเชิงการใช้อำนาจของเทพต่อการยกฐานะของผู้ที่จะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ตามอย่างความเชื่อแบบเทวราชาของกรุงศรีอยุธยา⁸ ดังจะเห็นได้จากการเอ่ยอ้างถึงพระบารมี และพระบรมเดชานุภาพที่เปรียบได้กับ หรือเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าทั้งชั้นสูงและชั้นรองของศาสนาฮินดู

“...พระองค์ (สมเด็จพระเอกาทศรถฐิติศวร) ทรงทศพิธราชธรรม และสถิตในพุทธตถจักรยา ญาตตถจักรยา โลกตถจักรยา มหิมาด้วยพุทธการกโพธิสมภาร มหาราพินหัสจรรย อนันคมปัญญาฤทธาผล พหลเดโชนุภาพ ปราบปรามราชอิ ศิริเดชเดชะตระบะอันมหิมา คือองสฤษดิรักษสังหาร วิสาลวิสุทธิอุดมเทพสมบุรณในพระองค์บมิขาด คือ พระพรหม พระพิฆเณ พระอิศวร พระพายู พระพิรุณ พระเพลิง พระยม พระไพศพ พระอินทร์ พระจันทราร พระอาทิตย์ และพระองค์...”⁹

การขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ ยังคงปรากฏความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นในพระราชพิธีปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ประกอบพิธีกรรมโดยพระมหาราชครูพระครูบโรหิตาสฤภาวดีศรีทิศาจารย์ ซึ่งเป็นผู้อ่านบทสวดที่เรียกว่า “อิศวรเวทวิชฌมนต์” พร้อมถวายชัย แล้วจึงถวายมูรธาภิเษก อาเศียรพาทสำหรับการพระราชพิธีนี้¹⁰

หากพิจารณาจากข้อมูลที่ปรากฏในพงศาวดาร อาจกล่าวได้ว่ารัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อแบบศาสนาฮินดูอยู่มาก โดยเฉพาะการประกอบพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีอินทราภิเษก ซึ่งกระทำขึ้นพร้อมกับพระราชพิธีลบคักราช และในงานพระราชพิธีให้มีการประกอบพิธีกรรมแบบฮินดูร่วมกับพิธีสงฆ์¹¹ สำหรับพระราช

⁷ กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม) และพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2507), 1-2.

⁸ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 35-39.

⁹ กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 313-314.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 340.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 351-353.

พิธีอินทราภิเษก เคยประกอบขึ้นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อศักราช 899 ปีระกานพศก (พ.ศ. 2080) พร้อมกับพระราชพิธีอาภิยาต¹²

ความหมายของพระราชพิธีอินทราภิเษกคือ การยกฐานะของพระมหากษัตริย์ให้มีพระบรมเดชานุภาพ และศักดิ์ในการปกครองแผ่นดินและประชาชน เช่นเดียวกับพระอินทร์ผู้ทรงเป็นราชาแห่งเทพทั้งมวลได้ ความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูจึงมีอยู่มาก แม้ว่าพระอินทร์จะได้รับการนับถือในหมู่พุทธศาสนิกชนด้วยเช่นกัน แต่ลักษณะการประกอบพิธีที่มีการตั้งเขาพระสุเมรุ ประดับด้วยเทวรูปพร้อมให้มีการชกนาคดึกดำบรรพ์นั้น¹³ เกี่ยวข้องกับการกวณเกษียรสมุทรเพื่อให้ได้น้ำอมฤต เห็นได้ชัดว่ามีเค้าที่มาจากคัมภีร์ของศาสนาฮินดูเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังมีหลักฐานซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการเกี่ยวข้องกับศาสนสถานเนื่องในศาสนาฮินดูอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นการสร้างใหม่ทั้งหมดหรือไม่ เพราะความในพงศาวดารกล่าวไว้แต่เพียงว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดฯ ให้ย้ายเทวสถานพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นมาตั้งยังชีกุน¹⁴ ซึ่งปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานใดๆ แล้ว แต่ยังปรากฏซากเชิงสะพานชีกุนใกล้กับวงเวียนหน้าโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัยในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่าบริเวณที่เป็นวงเวียนในปัจจุบันนั้น เดิมเคยเป็นที่ตั้งของเสาซึ่งปักกลางพระนครมาก่อน¹⁵ ทำนองเดียวกับเสาซึ่งปักบริเวณหน้าวัดสุทัศน์เทพวราราม ในกรุงเทพมหานคร

ในขณะที่พงศาวดารที่ระบุถึงการสร้างงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดู ไม่ปรากฏในรัชสมัยใดๆ เลย ตั้งแต่ยุคต้นจนถึงช่วงกลาง แต่เชื่อได้ว่าต้องมีรูปเคารพของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากใน “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” ระบุว่า ศักราช 963 (พ.ศ. 2144 ตรงกับสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช) เป็นปีที่มีการรับพระอิศวรและพระนารายณ์ ไปถวายพระพรพร้อมกันในวันเดียวทั้ง 4 คานหาม¹⁶ ส่วนพงศาวดารของทางฝั่ง

¹² กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 39.

¹³ “กฎมณเฑียรบาล,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 148-150.

¹⁴ กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 349.

¹⁵ พระยาโบราณราชธานินทร์, “ชนต่างดาวที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยา,” ใน เรื่องเกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2524), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁶ “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), 469.

เมืองนครศรีธรรมราชที่ได้ชื่อว่าเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา คือ “ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช” ได้กล่าวไว้ว่า พระรามธิบดี กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา มีการติดต่อกับ “พระรามาทิราช” เจ้าผู้ครองนครพาราณสี หรือที่เรียกในตำนานฯ ว่า เมืองรามราช ซึ่งพระองค์ได้แสดงไมตรีด้วยการส่งเทวรูปพระศรีลักษมี, พระบรมหงส์ (พระพรหม) และชิงช้าทองแดง พร้อมด้วยพราหมณ์มาถวายแด่กษัตริย์อยุธยาพระองค์นั้น¹⁷ และระบุว่า สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โปรดฯ ให้มีการทำนุบำรุงศาสนาฮินดูและให้การอุปถัมภ์นักบวชพราหมณ์เป็นอย่างดี แต่เฉพาะที่เมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น ไม่ปรากฏหลักฐานในราชธานียุทธยาแต่อย่างใด¹⁸

จนกระทั่งถึงแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงมีหลักฐานที่เด่นชัดเกี่ยวกับการสร้างประติมากรรมรูปเทพเจ้าฮินดู พระองค์มีรับสั่งให้หล่อเทวรูปสำริดขึ้นหลายองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปพระพิฆเนศวร ซึ่งในช่วงเวลานั้นได้รับการเคารพนับถือในฐานะพระเทวกรรม คือบรมครูแห่งด้านศขกรรม โดยให้มีการหล่อขึ้นในปีพ.ศ. 2199 และในปีเดียวกันนี้เองได้หล่อรูปพระอิศวรประทับยืน, รูปพระศิวาทิตย์ประทับยืน, รูปพระมหาวิฆเนศวร, รูปพระจันทรธรรณี ขนาดราว 1 ศอก มีการประดับด้วยทองนพคุณ และเครื่องประดับถมราชชาติ ขึ้นพร้อมกัน เพื่อใช้บูชาในการพระราชพิธี ส่วนรูปพระเทวกรรมนั้นหล่อขึ้นทั้งในปีพ.ศ. 2199 และปีพ.ศ. 2200 เพื่อใช้ประกอบในพระราชพิธีศขกรรมและบัพติศมา¹⁹

หลังจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว พระราชพงศาวดารก็ไม่ปรากฏว่ามีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูภายในราชสำนักสยามอีกเลย แต่เชื่อได้ว่ายังคงมีการประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีสืบต่อกันมา เนื่องจากยังมีการประกอบพระราชพิธี 12 เดือน ตามกวมณเทียรบาลนั้น ซึ่งส่วนใหญ่แฝงคติความเชื่อ และประเพณีของศาสนาฮินดู เพียงแต่ไม่ได้มีการบันทึกไว้ในพงศาวดารเท่านั้น

2. บันทึกของชาวต่างชาติ

นอกเหนือจากหลักฐานที่เป็นพงศาวดารแล้ว ยังมีบันทึกของชาวต่างชาติที่ให้ข้อมูลของหลักฐานด้านงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ บันทึกของเยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias Van Vliet) ผู้จัดการสถานีการค้าฮอลันดา ประจำกรุงศรีอยุธยาในรัชกาล

¹⁷ ดูใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช (นครหลวงฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอกพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (สินธุ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต้นฉบับจากราชบัณฑิตยสถาน), 5-7.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 18-38.

¹⁹ กรมศิลปากร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 383, 386.

พระเจ้าปราสาททอง และจดหมายเหตุของเอนเกลเบิร์ต แกมป์เฟอร์ (Engelbert Kaempfer) นายแพทย์ชาวเยอรมันที่เข้ามายังอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

2.1 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต ช่วงที่เดินทางเข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทยนั้น ฟาน ฟลิต ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาอยู่หลายเล่ม หนึ่งในนั้นเขาได้เขียนถึงประวัติศาสตร์ก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยา และการสืบลำดับกษัตริย์ โดยเป็นการรวบรวมจากพงศาวดารเก่าของไทย บางเรื่องบางตอนจึงมีลักษณะคล้ายตำนาน ดังเช่น เหตุการณ์หนึ่งในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดี กษัตริย์องค์ที่ 11 (ตรงกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเข้ามาของศาสนาฮินดูจากเมืองรามารัฐ ฝั่งโขงพมณฑล ประเทศอินเดีย ครั้งนั้นกษัตริย์เมืองรามารัฐส่งพราหมณ์เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ก่อตั้งพิธีโล้ชิงช้าที่ไม่เคยมีปฏิบัติกันมาก่อนในสยาม²⁰

ในส่วนของพราหมณ์จากเมืองรามารัฐที่เดินทางเข้ามานั้น ตรงกับที่ปรากฏในตำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช แม้ว่าในเอกสารเล่มหลังนั้นจะไม่ได้ระบุว่าเป็นกษัตริย์พระองค์ใด เนื่องจากตำนานเล่มดังกล่าวเรียกกษัตริย์อยุธยาด้วยพระนาม “พระรามาธิบดี” เหมือนกันทั้งสิ้น

2.2 จดหมายเหตุเอนเกลเบิร์ต แกมป์เฟอร์ ในบันทึกการเดินทางของหมอแกมป์เฟอร์ กล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนและศาสนสถานของชาวฮินดู ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนสายกลางที่ทอดยาวไปทางเหนือสู่พระราชวัง สร้างปะปนอยู่กับร้านค้า ร้านช่างหัตถกรรม บ้านคนจีน และแขกมัวร์ ทั้งยังเป็นแหล่งชุมชนที่คับคั่งที่สุดในพระนครด้วย²¹

อีกตอนหนึ่งได้กล่าวถึงวัดพระยาพระคลังมีการบรรยายไว้ว่า ที่หน้าบันของพระอุโบสถสลักเป็นรูปเทพเจ้า 4 กรถืออาวุธต่างๆ น่าจะหมายถึงรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ และหมอแกมป์เฟอร์ยังตั้งข้อสังเกตว่า พื้นที่ภายนอกโบสถ์นั้น ล้วนแล้วแต่มีการประดับตกแต่งด้วยรูปบุคคลที่ไม่ใช่พระพุทธรูปทั้งสิ้น เช่น ตามประตู ทางเข้าและเจดีย์ เป็นต้น²² ซึ่งหากพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของประติมากรรมเหล่านี้ อาจเป็นไปได้ว่าจะเป็นรูปทวารบาลและไม่เกี่ยวข้องกับเทวรูปตามคติฮินดู เช่นเดียวกับหน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่สามารถเชื่อมโยงได้กับสถาบัน

²⁰ หม่อมราชวงศ์ศุภวัตร เกษมศรี, ผู้แปล, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) (ม. ป. ท. , 2519), 17-21.

²¹ เอนเกลเบิร์ต แกมป์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมป์เฟอร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2487), 47-48.

²² เรื่องเดียวกัน, 58-59 และรูปที่ 4.

พระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้นกว่าการเคารพนับถือในฐานะเทพเจ้าฮินดู และยังสืบทอดการทำมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์โดยที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูแล้ว

หมอแกมบี้เฟอร์อธิบายต่อไปว่า ในพื้นที่ที่ติดต่อกัน มีอาคารตั้งอยู่ด้านหลังของแถวพระอุโบสถ และเจดีย์วัดพระยาพระคลัง เป็นอาคารทรงตึกซึ่งเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรขนาดใหญ่กว่าคนจริงปิดทองทั่วทั้งองค์ นอกจากนี้ก็ยังมีเทวรูปองค์อื่นๆ ที่มีขนาดย่อมกว่าเรียงรายอยู่โดยรอบ และด้านหน้าของเทวรูปเหล่านี้ วางราวปักเทียนสำหรับบูชาไว้²³

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลด้านศาสนาหลักของชาวสยามในกรุงศรีอยุธยา หมอแกมบี้เฟอร์บันทึกให้เห็นไว้อย่างค่อนข้างสับสนระหว่างศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เขากล่าวว่าประเทศนี้ (กรุงศรีอยุธยา) นับถือศาสนาที่ถือรูปเคารพของพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่ได้รับการนับถือแพร่หลายตั้งแต่อินเดียไปจนสุดทางตะวันออก ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าเป็นลัทธิที่แตกต่างจากการบูชาพระอาทิตย์ในกลุ่มชาวเปอร์เซียโบราณ แต่กลับอธิบายรูปเคารพในลักษณะของพระพุทธรูป และยังกล่าวว่าชาวสยามเชื่อตามพวกพราหมณ์ว่าพระเป็นเจ้าสถิตอยู่ในพระพุทธรองค์ และเป็นองค์อวตารของพระวิษณุ²⁴

ความสับสนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเป็นการผสมปนประหว่างคติของพราหมณ์และพุทธซึ่งถ้าไม่เกิดจากการฟังแล้วนำไปประมวลด้วยความเข้าใจผิดของหมอแกมบี้เฟอร์แล้ว ก็อาจเกิดความผิดเพี้ยนขึ้นตั้งแต่ในหมู่คนไทยก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามข้อมูลเหล่านี้ แม้อาจจะมีความบิดเบือนไปบ้างเมื่อผ่านสายตาวาชาวต่างชาติ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของศาสนาฮินดูในกรุงศรีอยุธยาท่ามกลางพุทธศาสนาที่ถือเป็นศาสนาหลักของอาณาจักรในช่วงเวลานั้นอยู่บ้าง

3. วรรณกรรม

คติความเชื่อของศาสนาฮินดูที่แฝงในงานวรรณกรรมสมัยอยุธยาเน้นไปทางอำนาจบารมี และความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้ามากกว่าที่จะเป็นหลักปรัชญาทางศาสนา คติความเชื่อหลักปรัชญา หรือบารมีของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูที่แฝงอยู่ในงานวรรณกรรมสมัยอยุธยานั้น สามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้

3.1 เพื่อการสรรเสริญเทพเจ้า วรรณกรรมสมัยอยุธยาส่วนหนึ่งมีบทเริ่มต้นก่อนเข้าเนื้อหาหลักของงานวรรณกรรม ยกเป็นบทสวดสฤติเทพเจ้าทั้งสามพระองค์ของศาสนาฮินดูอันได้แก่ พระวิษณุ, พระศิวะ และพระพรหม ตัวอย่างที่เด่นชัด คือ “โองการแข่งน้ำ” ซึ่งเป็นบท

²³ เอนเยลเบิร์ต แกมบี้เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมบี้เฟอร์, 59.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 61-64.

สวดที่พราหมณ์อ่านในงานพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาจัดเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญมาก มีบทลงโทษระบุไว้ในกฎหมายเทียบบาลสำหรับลูกขุนที่ขาดถือน้ำพระพิพัฒน์ว่ามีโทษถึงตาย²⁵

โครงการแข่งน้ำเริ่มด้วยสามบทแรกที่แต่งเป็นบทสวดสวดดีเทพเจ้าทั้งสามของศาสนาฮินดู ได้แก่ พระวิษณุ, พระศิวะ และพระพรหม ตามลำดับ โดยเป็นการบรรยายถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพแต่ละองค์²⁶ ภาษาที่ใช้ในโครงการแข่งน้ำ เป็นภาษาไทยเก่า มีภาษาสันสกฤตอยู่น้อยมาก ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่า แต่งขึ้นและอ่านประกอบพระราชพิธีโดยพราหมณ์ในราชสำนักที่เป็นพราหมณ์ในประเทศ อาจมาจากเมืองไชยา หรือนครศรีธรรมราช²⁷ และน่าจะแต่งขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1²⁸

“โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ที่แต่งโดยพระศรีมโหสถ จัดเป็นงานวรรณกรรมที่มีการขึ้นต้นด้วยการบทธศดุดีเทพสูงสุดทั้ง 3 พระองค์เช่นกัน เนื้อหาโดยสรุปนั้นเพื่ออัญเชิญมาอวยชัยให้พรขจัดทุกข์ภัยทั้งปวงและส่วนท้ายโคลงเป็นการขอพรจากเทพเจ้าอีกหลายพระองค์²⁹

งานวรรณกรรมที่เป็นตัวอย่างสำคัญอีกหนึ่งเรื่อง คือ “โคลงทวาทศมาส” เริ่มด้วยบทสวดดีเทพเจ้าสูงสุดทั้งสามพระองค์ของศาสนาฮินดูเช่นเดียวกับโครงการแข่งน้ำ ที่น่าสนใจคือ มีการบูชาพระรัตนตรัยปรากฏรวมอยู่ด้วย ข้อสันนิษฐานที่ผู้เขียนวางทางด้านวรรณกรรมสมัยอยุธยาแบบไว้มีอายุสมัยกว้างตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และแต่งขึ้นโดยพระยุพราช โดยมีข้าราชการชั้นขุนสามคนเป็นผู้ขัดเกลา³⁰

ส่วนของบทสวดดีเทพเจ้าแต่ละองค์มีความตั้งใจแต่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรักของเทพเจ้าแต่ละองค์ คงเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่เป็นกรรพณถึงหญิงสาวอันเป็นที่รักที่ต้องพลัดพรากจากกันในลักษณะของนิราศ ในขณะที่เนื้อหาของวรรณกรรมเป็นการพรรณนาถึงพระราชพิธีต่างๆ ที่ประกอบขึ้นในระยะเวลา 12 เดือน จึงมีเนื้อหาบางตอนที่กล่าวถึงพิธีตรียัมปวาย ที่

²⁵ ดูใน “กฎหมายเทียบบาล,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, 104.

²⁶ ดูรายละเอียดใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539), 9-10.

²⁷ ชลลดา เรื่องรักษลิขิต, อ่านโครงการแข่งน้ำฉบับวิเคราะห์และถอดความ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 8-9.

²⁸ วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ, 2-3.

²⁹ ดูใน กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), 653, 663-665.

³⁰ วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ, 71-72.

มีการไล่ชิงข้าของพราหมณ์ และพระราชพิธีบูชาภิเษกซึ่งพราหมณ์จะเป็นผู้อ่านอาคมถวาย พร้อมถวายน้ำมหาสังข์แด่พระมหากษัตริย์ รวมทั้งการถวายดอกไม้บูชาเทพเจ้าในวันศิวาราตรี³¹ โคลงทวาทศมาสนี้จึงเป็นงานวรรณกรรมที่แสดงถึงการนับถือศาสนาฮินดูในลักษณะปฏิบัติได้ อย่างเป็นรูปธรรมที่สุด

3.2 การสดุดีพระมหากษัตริย์ด้วยบารมีของเทพเจ้า พบในงานวรรณกรรมที่เป็นโคลงเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ กล่าวถึงกษัตริย์ในฐานะสมมุติเทพ หรือองค์อวตารของเทพ ได้แก่ “ลิลิตยวนพ่าย” ซึ่งเป็นพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครั้งทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราช แห่งอาณาจักรล้านนาที่พระองค์สามารถชิงเอาหัวเมืองฝ่ายเหนือคืนมาได้ โดยอาจแต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระราชโอรสของพระองค์³²

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูแสดงให้เห็นธรรมเนียมในการเชิดชูเกียรติพระมหากษัตริย์ ด้วยการยกย่องว่าพระองค์เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์และการแบ่งภาคของเทพเจ้าหลายพระองค์ เช่นเดียวกับการยกพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชา หรือสมมุติเทพ ดังที่ปรากฏในลิลิตยวนพ่ายว่า

“...ในทันใดนั้น พระเป็นเจ้าทั้งสาม คือ พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อประชาราษฎร เพราะดูเหมือนว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะพินาศไปสิ้น พระผู้เป็นเจ้าทั้งสามจึงทรงร่วมกันสร้างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นมา ด้วยการเอาร่างกายเทพเจ้าทั้ง ๔ องค์ โดยพระเถระที่กล่าวถึงข้างต้น (พระสมณโคดม พระพุทธเจ้า) ทั้งรวมกับพระองค์เองทั้งสาม มาผสมกันเสร็จแล้วก็เสด็จมาอุบัติในวงศ์กษัตริย์...พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระอินทร์ พระยม พระพาย ผู้มีม้าเป็นพาหนะอันสวยงาม พระวรุณาธิบดี พระอัคนี ทำวายุเวรผู้เป็นยักษ์ รวมกันเข้าอีกทั้งพระสุริยาธิบดีอันรุ่งเรืองและแจ่มจ้า และพระจันทร์อันแจ่มกระจ่าง เทพทั้งสิบเอ็ดองค์ตั้งพระทัยแบ่งภาคมารวมกัน เกิดเป็นองค์พระผู้รู้ทั่ว คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังที่กล่าวไว้ในรายบพแรก...”³³

³¹ ดูใน “โคลงทวาทศมาส,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ, 97, 103, 138-139 และ 145.

³² กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, (๕)-(๖).

³³ วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ, 208-209.

ในขณะที่บางตอนก็เป็นการยอพระบารมีทัดเทียมกับเทพเจ้า ได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระลักษมี พระอินทร์ พระยม พระราม พระพิฆเนศวร พระกฤษณะ และ พระกวรรณ พระภิษม พระภีมะ ตัวละครจากมหากาพย์ รวมทั้งพระพุทธรูปด้วย³⁴

3.3 อิทธิพลวรรณกรรมที่เป็นคัมภีร์ศาสนา คนไทยคุ้นเคยกับงานวรรณกรรมที่ปรับเปลี่ยนมาจากวรรณกรรมจากอินเดีย คือ รามเกียรติ์ จากงานเดิม รามายณะ แต่ที่เป็นงานวรรณกรรมประเภทคัมภีร์ทางศาสนาอื่นดูนั้น ไม่แพร่หลายในประเทศไทยนัก แต่ก็มีตัวอย่างสำคัญอยู่บ้าง คือ อนิรุทธคำฉันท์³⁵ เชื่อว่าแต่งโดยศรีปราชญ์ กวีคนสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นเรื่องราวของพระอนิรุทธ ผู้เป็นบุตรของกามเทพ หรือพระปรัญมุนี³⁶

ส่วนเริ่มต้นบทกล่าวถึงตอนพระวิษณุอวตารลงมาเป็นพระกฤษณะผู้ครองกรุงทวารวดี หรือบางครั้งเรียกเมืองทวารกา เรื่องราวของอนิรุทธคำฉันท์นั้น ธนิต อยู่โพธิ์ วิเคราะห์ว่ามีเนื้อเรื่องรวมทั้งชื่อตัวละครและสถานที่ตรงกับที่ปรากฏในคัมภีร์วิษณุปุราณะ³⁷ ดังนั้นคัมภีร์ศาสนาอื่นดูคงมีรู้จักกันอยู่ในหมู่ผู้รู้หนังสือ และยังเป็นหลักฐานสนับสนุนว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงอุปถัมภ์ศาสนาอื่นดูเป็นอย่างดี ตรงกับที่ระบุในพงศาวดารว่าสมัยของพระองค์มีการหล่อรูปเคารพเทพเจ้าอินเดียขึ้นหลายองค์

ที่น่าสนใจคือการเข้ามาของเทพเจ้าศาสนาอื่นดูผ่านทางความเชื่อของพุทธศาสนาแบบลังกา ดังที่ปรากฏอยู่ใน “ลักษณะพิสุจน์ดำน้า-ลุยเพลิง” ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งแต่งขึ้นเป็นภาพย่น 16 ว่า “อีกทั้งพระกาลพระกุลี พระขัตติคามี พระรามเทพชาญไชย” โดยที่เทพสององค์หลังนั้นปรากฏชื่ออยู่ใน “ชินกาลมาลีปกรณ์” ว่าเป็นเทพสองในสี่องค์ผู้เป็นเทวดารักษาเกาะลังกา หรือรักษาพระพุทธรูปสี่องค์ตามที่กล่าวไว้ใน “นิทานพระพุทธรูปสี่องค์”³⁸ ที่มาของเทวดาทั้งสององค์นี้เชื่อกันว่าปรับเปลี่ยนมาจากเทพอินเดีย ได้แก่ พระขันธกุมาร และพระวิษณุตอนรามาวตาร³⁹

³⁴ ดูใน “ลิลิตยวนพ่าย,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ, 214-215.

³⁵ ดู “อนิรุทธคำฉันท์,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒, 555-615.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 560.

³⁷ ธนิต อยู่โพธิ์, “ที่มาของอนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอุนรุท,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒, 616-617.

³⁸ จาก กำธร เลียงสุวรรณ, “จตุคาม-รามเทพ กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์,” ศิลปวัฒนธรรม 25, 8 (มิถุนายน 2550) : 108-111.

³⁹ ไมเคิล ไรท์, “ตามหาที่มาของ “จตุคามรามเทพ,” ศิลปวัฒนธรรม 25, 8 (มิถุนายน 2550) : 103.

หลักฐานนี้สะท้อนให้เห็นถึงอีกวิถีทางหนึ่งในการแพร่หลายเข้ามาของเทพเจ้าเนื่องในศาสนาฮินดู ผ่านทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากลังกาซึ่งใกล้ชิดกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันในแง่ของศาสนาพุทธอยู่แล้ว

ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ศาสนาฮินดูได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทย ในปัจจุบัน และได้รับการยอมรับนับถืออย่างกว้างขวางและเป็นระยะเวลายาวนานควบคู่ไปกับ พุทธศาสนาที่ปรากฏทั้งแบบเถรวาทและมหายาน และอาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่สมัยสุโขทัยสืบเนื่อง มาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ศาสนาพุทธมีบทบาทที่เด่นชัดกว่าศาสนาฮินดู

อย่างไรก็ตาม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคติความเชื่อและเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่ปรากฏในหลักฐานทางด้านเอกสารเท่าที่มีการศึกษานั้น ใน ระยะแรกยังคงเหมือนต้นแบบจากประเทศอินเดีย หรือที่มีการนับถือกันมาในดินแดน ไทยก่อนหน้าสมัยอยุธยา จากนั้นจึงเริ่มมีการเพิ่มเติมคุณสมบัติของเทพเจ้าบางองค์เข้าไป เช่น พระพิฆเนศวร ที่ได้รับการเคารพบูชาในฐานะบรมครูแห่งศกกรรมทั้งมวล ที่สำคัญคือมีการนำมาใช้เพื่อเสริมบารมีให้กับพระมหากษัตริย์ในการขึ้นครองราชย์ ทำให้ พระราชมณเฑียรบาทที่สำคัญในราชสำนัก ตลอดจนงานพระราชพิธีต่าง ๆ ที่จัดขึ้นโดยราช สำนัก และได้แพร่หลายให้กับระดับประชาชนที่ยอมรับประเพณี ความเชื่อต่างๆ ของ ฮินดูมาปรับใช้จนกลมกลืนไปกับวิถีแบบชาวพุทธ